

Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg (KVVS)

Symposium

Vetenskapsretorik: vetenskapliga framställningsformer och framställningssätt

Tisdag 8 oktober 2013

Lokal: Poppelmanska rummet, Chalmersska huset, Södra Hamngatan 11, Göteborg

Program

08:45–09:05 *Registrering*

09:15–09:30 *Symposiets öppnande*
KVVS' ordförande BEATA AGRELL

* * *

Session 1 – Ordförande: GUNHILD VIDÉN, KVVS

09:30–10:05 *Retorik och vetenskap – antagonistiska och oskiljaktiga*
BO LINDBERG; Idé- och lärdomshistoria, Göteborgs universitet

10:05–10:40 *Sanning, seende, kunskap – produktionen av vetenskaplig kunskap sedd ur ett retoriskt, doxologiskt perspektiv*
MATS ROSENGREN; Retorik, Södertörns högskola

10:40–11:00 **Kaffe**

11:00–11:35 *Studenten, forskaren, folkbildaren och humanvetenskapernas retorik*
OLLE JOSEPHSON; Nordiska språk, Stockholms universitet

11:35–12:10 *Vetenskapsjournalistik och retorik*
ULRIKA KNUTSON; Journalistik och författande, Stockholm

* * *

Session 2 – Ordförande: LARS ARVIDSSON, KVVS

12:10–12:45 *Vetenskap – i retorik och didaktik*
BENGT GUSTAFSSON; Teoretisk astrofysik, Uppsala universitet

12:45–14:00 **Lunch**

14:00–14:35 *Fysikens retorik = formler + bilder + ord*
GÖRAN L. JOHANSSON; Tillämpad kvantfysik, Chalmers tekniska högskola

14:35–15:10 *Retorik och medicin*
AGNES WOLD; Infektionssjukdomar, Sahlgrenska akademien, Göteborgs univ.

* * *

Fortsättn. ...

Session 3 – Ordförande: MARTIN FRITZ, KVVS

15:10–15:45 ***Ekonomernas retorik***
LARS ENGWALL; Företagsekonomi, Uppsala universitet)

15:45–16:10 Kaffe

16:10–16:45 ***Argumentera, övertyga, bestämma. Om språkets roll i juridiken***
LENA MARCUSSON; Förvaltningsrätt, Uppsala universitet

* * *

Session 4 – Ordförande: BIRGER KARLSSON, KVVS

16:45–17:20 ***Musikalisk argumentation? Retorik i musikvetenskaplig framställning och konstnärlig forskning, med utgångspunkt i konstnärligt gestaltande musikkforskning – en jämförelse***
JOHANNES LANDGREN; Orgel och improvisation, Högskolan för scen och musik, Göteborgs universitet

* * *

17:20–17:40 Paus

17:40–18:25 Paneldiskussion; ordf. BEATA AGRELL

* * *

18:25–19:00 Mingel med bubbel

19:00 Buffé

Sammanfattningar

BO LINDBERG: *Retorik och vetenskap – antagonistiska och oskiljaktiga*

Vad finns det för skäl att tala om retorik i vetenskapen? Retorik är en belastad term, som riskerar att associera antingen till tom svada eller bedräglig manipulation. Jag skall inledningsvis berätta om den historiska bakgrunden till detta, från Platon till positivismen. Sedan skall jag i stort sett hoppa över retoriken i vetenskapens kommunikation med omvärlden (populärvetenskap, akademiska festtal, forskningsansökningar m.m.). Inte heller kommenterar jag utförligare retoriken i humaniora, som i varje fall i de historiska disciplinerna är uppenbar. I stället skall jag inrikta mig på de enligt gängse mening icke retoriska naturvetenskaperna. Galilei och Newton är exempel på vetenskapsare vilkas retorik bestäms av den publik de söker nå. I anslutning till Newton pekar jag på vetenskapsretoriken som formell regim där man vinner förtroende genom att följa disciplinens konventioner. I Darwins påtagliga och framrika vetenskapsretorik tar jag särskilt upp metaforerna som ett aktivt, kognitivt moment i retoriken. Från metaforerna tar jag mig över till den postmoderna vetenskapskritiken där postulatet om naturvetenskaplig retorik spelade en roll i slutet av förra århundradet. Slutsatsen är att talet om retorik när det gäller naturvetenskapen inte i första hand avser förbättring av kommunikationen med omgivningen externt och internt utan snarare är ett uttryck för vetenskapens profanering i en tid då dess gamla roll som objektiv sanningssökare är satt ifråga.

MATS ROSENGREN: *Sanning, seende, kunskap – produktionen av vetenskaplig kunskap sedd ur ett retoriskt, doxologiskt perspektiv*

I mina försök att utveckla en retorisk kunskapsteori, en doxologi, nu senast presenterad i boken *Cave Art, Perception and Knowledge* (Palgrave Macmillan, 2012), har jag diskuterat vilka implikationer en retorisk hållning kan ha när det gäller att bedöma värdet av olika slags vetenskapliga hypoteser. Mycket summariskt sagt: För att bedöma en hypotes utgår en retorisk doxologisk kunskapssyn alltid från den specifika epistemiska situation som råder inom ett specifikt kunskapsfält och inom ett visst tankekollektiv, vid en viss tid och i relation till vissa specifika frågor. Några andra måttstockar för att bedöma kunskap än de doxiska, det vill säga rent immanenta och mänskoscakade, erbjuds ej för oss. Men vad innebär detta i praktiken – det vill säga, på vad sätt skiljer sig en doxologisk-retorisk vetenskaplig praktik från de gängse inom human- och samhällsvetenskaperna? Med utgångspunkt i och med exempel hämtade från fältet grottkonstforskning kommer jag i mitt föredrag att försöka besvara denna fråga.

OLLE JOSEPHSON: *Studenten, forskaren, folkbildaren och humanvetenskapernas retorik*

I detta symposiebidrag är förståelsen av begreppet *retorik* osofistikerad: att skriva så att tilltänkta mottagare övertygas om det skribenten vill övertyga om. De retoriska villkoren formas främst av den vetenskapliga eller mediala praktikgemenskap som skribenten ingår i, med tillhörande texttraditioner, av rådande kunskapssyn inom ämnet eller deldisciplinen och, naturligtvis, av textens syfte. Med den utgångspunkten närmar jag mig de retoriska och språkliga drag i några olika slag av humanvetenskapliga texter.

För forskaren är numera tidskriftsartikeln eller antologikapitlet den dominerande publikationsformen, mestadels på engelska – även om skillnaderna är avsevärda mellan ämnen som lingvistik eller historia. Inom humanvetenskaperna är textgenrerna inte riktigt lika strikt modellerade som naturvetenskapernas IMRAD-artiklar, men bygger på lätt urskiljbara retoriska steg med syfte att övertyga om att innehållet är vetenskapligt nytt och viktigt. Lättast att exemplifiera är artikelinledningarna, gärna beskrivna med den s. k. cars-modellen: etablera fältet, etablera forskningsluckan, lägg beslag på luckan. Och varje steg kan ha sin fasta formel (på engelska t.ex. "It is generally ac-

cepted that ...”; ”However ...”; ”In this article ...”). Avvikelser kan ofta förklaras med dels praktikgemenskapens storlek, dels hur starkt det tolkande inslaget är inom disciplinen. En viktig tendens är de internationella vetenskapsförlagens allt stramare styrning av lämpliga retoriska steg.

För studenten, som inte sällan mottar explicit undervisning om dessa retoriska steg, är uppgiften nog svårare. Kommunikationssituationen är dubbel: dels redovisa kunskaper – inte minst om språk- och textmönster – för examinator, dels verkligen argumentera inför en oklar praktikgemenskap. Studenter har därför ofta svårt att förstå den vetenskapliga textens grundläggande argumenterande karaktär. Till detta kommer att de ska skola in sig i den speciella disciplinens särskilda stilläge och argumentationsmönster (logiskt härledande, antitetiskt omprövande, tematiskt beskrivande etc.). Den mindre framgångsrika studenten stannar ofta vid själlös inläring av retoriska och språkliga grepp, den framgångsrika kan relatera till syfte och ämnessyn.

Folkbildaren eller den populärvetenskapliga skribenten har en ännu oklarare och mer skiftande retorisk position. Hårda fakta och konfliktperspektiv är ofta vad den mediala logiken kräver, men jag tänker också ge exempel på andra retoriska hållningar inom populärvetenskapligt skrivande i mitt eget ämne.

Förenas forskaren, studenten och folkbildaren av en gemensam retorik eller är de på väg åt olika håll? Åt olika håll är mitt preliminära svar på denna övergripande fråga.

BENGT GUSTAFSSON: *Vetenskap – i retorik och didaktik*

Den centrala uppgiften att förmedla, inte bara vetenskapliga resultat men också vetenskapliga synsätt och vetenskaplig metodik, utförs på olika sätt beroende på omständigheter i samhället, inom forskningsvärlden, och på de tilltänkta mottagarna av informationen.

Några tendenser som gradvis utvecklats under de senaste årtionden ska bl.a. illustreras:

1. Ett tilltagande intresse för strukturering av informationen i lättillgängliga mindre bitar,
2. Ett intresse att ordna informationen i mer eller mindre skenbart sammanhängande ”berättelser”,
3. Ett ökande intresse att framhäva och överdriva betydelsen av vad som presenteras,
4. En växande tendens att upprepa vandringssägner eller rena lögner för att öka intresset,
5. En växande tendens att välja ut den information som får avsändaren eller avsändande institution att framstå i fördelaktigare dager,
6. En starkare tendens att främja envägskommunikation, och att maskera sådan genom skenbar dialog.

Tendenserna kommer att diskuteras som följd av bl.a. konkurrensen om medel och mediautrymme bland forskare och forskningsinstitutioner. Möjligheterna att vända utvecklingen, och hinder för sådana vändningar, kommer också att behandlas.

GÖRAN L. JOHANSSON: *Fysikens retorik = formler + bilder + ord*

I mitt föredrag kommer jag att kortfattat berätta om den dynamiska Casimireffekten, som förutsades teoretiskt 1970 och verifierades för första gången experimentellt på Chalmers 2011. Med utgångspunkt i detta arbete kommer jag att reflektera över hur vi fysiker använder ord, formler och bilder för att förmedla våra rön. Jag kommer speciellt att ge exempel på olikheter och likheter i retoriken när vi riktar oss till närstående kollegor, fysikerkollegor i stort, samt i populärvetenskapliga sammanhang.

AGNES WOLD: *Retorik och medicin*

Medicinaren kommunicerar med olika typer av mottagare: patienten, studenten, allmänheten (”samhället”), kollegan och vetenskapssamhället. För 50 år sedan var medicinaren en patriarkalisk figur som gav patienten knapphändig besked, ofta på ett ganska obegripligt språk (”Patienten har gått *ad*

mortem”). Vad dog min man av? var en vanlig fråga i veckotidningarnas frågespalter som fick tolka dödsattestens latin till ett språk som änkan kanske förstod. Den moderna läkaren är mer av hälso-coach och storasyskon som förklarar, förmanar och servar med remisser och intyg. Hon pratar vardagligt och vänskapligt med patienten. Gårdagens latinska termer skulle skona gårdagens patient från sanningen, men kanske mest skonade läkaren från patientens ångest? Det oändliga informerandet suger i alla fall musten ur dagens läkare. Kanske fungerar då gårdagens läkarspråk som ett ”hemligt språk” mellan läkarkollegorna som ger samhörighet och avkoppling?

Alldeles nyss styrdes sjukhusen av en medicinsk akademisk elit. Den var självsäker och självsvåldig, men talade samma språk och var skolad i samma tradition som gemene läkare. Idag är sjukhusen i händerna på ekonomer och personaladministratörer som idkar ”management” och pratar nyspråk. Dagens makthavare i sjukvården ogillar folk som sitter på två stolar, alltså läkare som också är akademiskt verksamma, även om detta naturligtvis inte framskymtar i den officiella retoriken. De betraktar medicinarens surt förvärvade forskningsmedel som en resurs att sugas in i sjukhusets ständiga minusbudget. Gårdagens akademiskt medicinska elit är effektivt detroniserad och den kliniska forskningen är på fallrepet. Förr disputerade var fjärde läkare, många under svåra plågor. Skälet var att disputation var ett krav för att bli överläkare på de stora sjukhusen och även på flera landsortslasarett. Detta gav ett oöverträffat rekryteringsunderlag för god medicinsk akademisk forskning, ungefär som den kommunala musikskolan gav en bas för framgångsrika svenska musiker. På 1990-talet släpptes kravet på disputation för den professionella karriären och idag har akademien och medicinen glidit isär. Den biomedicinska forskningen har professionaliserats, blivit dyr och specialiserad och domineras av naturvetare, snarare än medicinare. Medicinerna disputerar sällan ens på universitetssjukhusen. Sveriges stolthet, den kliniskt medicinska forskningen har snabbt tappat mark. Nu försöker man yrvaket stärka den kliniska forskningen. Ett problem är att man inte har enats om en definition av själva termen.

Allmänheten tycks inte kunna få nog av nya medicinska rön. Hälsa, och hur denna skall optimeras, tycks central i det moderna livet. Men ordet ”hälsa” ingår inte ens i den normala medicinarens vokabulär. Vad skulle det betyda? Den typiska medicinaren vill vårda patienter med riktiga och objektiva sjukdomar. När sjukhusledningens konsulter proklamerar ”det hälsobefrämjande sjukhuset”, känner sig medicinaren vilsen och vagt motsträvig – sjukvården är väl till för de sjuka?

Medicinska rön och hälsonyheter är en stor artikel i media idag. Medicinaren i gemen är miss-tänksam och rädd för att prata med media som de anser förvanskar budskapet. Det kan bero på att den medicinska retoriken passar dåligt med journalistens behov av korta, snärtiga fraser. Idag fylls hälsobilagor och veckotidningar med helt ovederhäftiga påståenden om sjukdom och hälsa. Sjukvårdspersonal, skolade i att iaktta sekretess, uttalar sig ogärna i media, vilket gör att felaktiga idéer inte korrigeras. Men med sin vana att informera patienter och föreläsa för studenter, borde medicinaren med ganska enkla medel kunna samverka med media på ett fruktbart sätt.

Den akademiska medicinens språk är engelska, i likhet med övriga naturvetenskapliga discipliner. Medan gårdagens medicinska forskare gärna publicerade sina artiklar i ”Scandinavian journal of ... någonting”, där man satt med i redaktionsledningen, förväntas man idag inte bara publicera många artiklar utan också i tidskrifter med högt genomslag, ”impact”. Att lära sig skriva en vetenskaplig artikel så att den har en chans att publiceras i en fin tidskrift är en svår konst. Med dagens alltmer förfinade mätinstrument blir den enskilda forskarens publikationsprofil skoningslöst avslöjad genom några knapptryckningar. Eftersom statsmakterna idag tilldelar ökade statsanslag på basis av publikationer, ökar pressen på publicering.

Det finns en långvarig tradition av att använda svenska läroböcker inom medicinska ämnen, till skillnad från de flesta naturvetenskaper. Studenterna på läkarlinjen är så många att de kan tillhandahålla en marknad för svenskproducerad kurslitteratur, och gårdagens professorer i invärtesmedicin och kirurgi skrev gärna sådana böcker. Få har idag förmågan och viljan att producera klassiska läroböcker och när de gamla läroboksförfattarna går i graven får de inga efterföljare. Därmed utarmas det medicinska svenska språket och många moderna termer har inte översatts till svenska. Att skapa och vidmakthålla ett svenskt språk för att beskriva naturvetenskap och medicin är en viktig kultur-gärning.

LARS ENGWALL: *Ekonomernas retorik*

Föredraget kommer inledningsvis att klargöra ekonomifältets delar och omfattning. Det kommer då att framgå att de personer som vanligtvis syns i den ekonomiska debatten endast är en liten del av ett fält som växt kraftigt sedan förra sekelskiftet. Det kommer också att stå klart av inledningen att företagsekonomi och nationalekonomi är de dominerande ämnena inom fältet både i Sverige och i världen i övrigt. Efter denna inledning kommer föredraget att behandla hur företagsekonomer och nationalekonomer valt att presentera sina idéer och forskningsresultat sedan slutet av 1800-talet och framåt. Det kommer då att framgå att ekonomerna förändrat sina presentationssätt med avseende på form, språk, uttrycksätt och fokus. När det gäller formen har det skett en förändring från att skriva monografier till att publicera tidskriftsartiklar. Samtidigt har det valda språket förändrats från ursprungligen tyska till svenska, en förändring som följts av en kraftig övergång till publicering på engelska. Argumenten, som ursprungligen framfördes på prosa, har alltmer undergått en formalisering genom införandet av matematiska bevis och modellresonemang. Därmed har också fokus i de vetenskapliga arbetena inom ekonomi kommit att flyttas från praktiska problem till teorier. Samtliga nämnda tendenser kan sägas vara mer utpräglade bland nationalekonomer, medan företagsekonomer inte gått lika långt.

De beskrivna utvecklingstendenserna kommer att belysas med hjälp av svenska avhandlingar inom företagsekonomi och nationalekonomi från de första avhandlingarna av Nils Västhagen i företagsekonomi i Göteborg (1950) och Knut Wicksell i nationalekonomi i Uppsala (1898). Vidare kommer resonemangen att stödjas genom en analys av vetenskapliga tidskrifter inom ekonomifältet såsom *Ekonomisk tidskrift* som sedermera först blev *Swedish Journal of Economics* och sedermera *Scandinavian Journal of Economics*. Eftersom vetenskapliga arbeten endast läses av en begränsad krets och ekonomiska idéer i stor utsträckning sprids på annat sätt, kommer föredraget också att behandla populärvetenskapliga publikationer såsom *Ekonomisk Debatt* och ekonomisajten *Ekonomistas*.

LENA MARCUSSON: *Argumentera, övertyga, bestämma. Om språkets roll i juridiken*

Kurt Johannesson påminner om hur retorikens begreppsapparat och distinktioner utvecklats ur en av civilisationens mycket gamla uppfinningar, rättegången. Retoriken var praktiskt inriktad.

Med utgångspunkt i vad som avses med juridik och vad som utmärker rättsvetenskapen i dag beskriver jag hur man inom rättsvetenskapen väljer framställningsform och framställningssätt och hur dessa val förändras över tid. Jag inleder med några reflektioner kring språkets roll i juridiken. Den retoriska utformningen är central i de flesta juridiska sammanhang när det gäller att argumentera, övertyga och bestämma. Kan man då sätta ett likhetstecken mellan juridisk argumentation och rättsvetenskaplig argumentation? Båda behandlar frågan om vad som ska anses vara gällande som rätt. Men rättsvetenskapen svarar inte bara på vilken regel som gäller i ett visst fall utan beskriver system av regler och rekommenderar lösningar på osäkra fall. Rättsvetenskapliga framställningar har traditionellt en form, monografin, och ett framställningssätt som synes vilja framstå som neutralt och fritt från värderingar. I den moderna rättsvetenskapen utvecklas nya ideal. Författarna anger öppet inte bara sina teoretiska utan också sina värderingsgrundade utgångspunkter. Denna utveckling kan förstås utifrån den förändrade rättsliga kontext som juristerna i dag möter. Det finns en mångfald av rättskällor och av normer med olika ursprung och tyngd. När då rättsvetaren ställs inför denna mångfald av källor så påverkas inte bara metoden utan också framställningssättet. Det uppfattas som allt mer nödvändigt att författaren själv träder fram och deklarerar sin utgångspunkt och sina värderingar i förhållande till det rättsliga materialet. De möjliga tolkningarna har blivit fler och man måste argumentera på ett mer sammansatt vis. Frågan är om de nya sätten att argumentera accepteras i det samspel mellan rättsvetenskap och praktisk juridik vid domstolar, myndigheter och advokatkontor som vår rättsordning bygger på.

JOHANNES LANDGREN: *Musikalisk argumentation? Retorik i musikvetenskaplig framställning och konstnärlig forskning, med utgångspunkt i konstnärligt gestaltande musikforskning – en jämförelse*

1. Bakgrund

Kort bakgrundsteckning. Beskrivning av olika ingångar i ämnet. Musikalisk retorik i relation till textlig retorik. Beskrivning av den forskande praktikerns roll och de möjligheter och den problematik som följer med detta perspektiv. Vidare utvecklas den gestaltande forskningens perspektivproblematik med avseende på begreppen ”forskning om”, ”forskning på”, ”forskning genom” eller ”forskning i”.

2. Musikvetenskapligt skrivande

Något om disciplinen och hur texten och olika retoriska framställningsformer har använts och används. Vidare beskrivs utvecklingen av en praktikbaserad, konstnärligt gestaltande forskningsdisciplin – och därmed födelsen av nya musikvetenskapliga paradigmer och därtill hörande konsekvenser för den textliga framställningen. Vidare om skapandet av KKFU (Konstnärligt kreativ forskarutbildning) inom musikvetenskap och den fortsatta utvecklingen fram mot en konstnärligt gestaltande musikforskning.

3. En jämförande studie

Här belyses några exempel ur ovanstående disciplin(-er). Särskilt belyses den textliga framställningen och de retoriska principer som kommer till uttryck inom området och hur dessa tar sig olika uttryck inom olika framställningar. Vidare följer en jämförelse av skriftliga framställningsformer och retoriska grepp vid presentation av arbeten inom konstnärligt kreativ forskning inom musikvetenskap, inom gestaltande musikforskning i allmänhet, samt inom konstnärligt utvecklingsarbete och konstnärlig forskning på musikområdet.

4. Textens roll

Något om textens roll som reflekterande forskningstext samt som textlig, konstnärlig gestaltning i sig. Här belyses också den textliga framställningens roll i relation till den klingande artefakten – själva musiken.

5. Problem och sammanfattning

Här sammanfattas och problematiseras den textliga framställningens problematik inom den konstnärligt gestaltande forskningen på musikområdet. Textens olika roller inom ovanstående discipliner väcker frågor om konstnärlig identitet och kredibilitet respektive vetenskaplighet och akademisk vederhäftighet. Här berörs debatten om ”akademisering” av den konstnärliga forskningen och konsekvenserna av denna debatt i fråga om den textliga framställningens plats och funktion inom konstnärligt gestaltande musikforskning.

INGEMAR NILSSON: *Retorik i sakkunnigutlåtanden*

De svenska universitetens sakkunnigssystem utvecklades i slutet av 1800-talet för att garantera objektivitet och oavhängighet i tillsättningen av lärartjänster. Utlåtandena skrevs och skrivs fortfarande av högt meriterade forskare och syftet är att ge omdömen om vetenskaplig skicklighet och rangordna de sökandes med avseende på deras skicklighet. Utlåtanden är normalt sett anpassade till en uttalad mall men följer också i modern tid anvisningar från berörd fakultet eller tjänsteförslagsnämnd vad gäller uppdragets förutsättningar. Det är därför lätt att tro att det i utlåtandena inte ges utrymme för personligt avtryck eller retoriska mönster. Givetvis kan de olika sakkunniga representera skilda forskningsinriktningar, men deras bedömning av vetenskapliga attribut borde kunna vara enhetliga. Men det händer att sakkunniga blir oeniga, det händer också att den nämnd som gett dem gransk-

ningsuppdrag väljer att ge tilltro till minoriteten i en sakkunniggrupp, oftast på grund av att en av de sakkunniga bättre lyckats övertyga om sina slutsatser. Dessa inslag av övertygelsens retorik förefaller vara mer vanliga i de humanvetenskapliga forskningsområdena (humaniora och samhällsvetenskap), men de förekommer även i medicin och naturvetenskap.

Sakkunnigutlåtanden har utöver att utgöra underlag för förslag på tjänsteinnehavare också en ytterligare funktion. Utlåtandena skrivs vanligen av professorer med stort inflytande inom sitt ämnesområde. Deras utlåtande är offentliga dokument och har fungerat som en normerande instans för andra forskare. Bedömningarna pekar ut vägar till karriär och de läses och diskuteras långt utanför tjänsteförslagsnämndernas rum.

Några exempel på användning av retorik i utlåtanden kommer att ges.